

учун Европада муваффақият қозонган насрий романлар орасида биринчи галда араб тилига таржима қилинган асарларни эслаб ўтамиз.

Араб тилига дастлабки таржима қилинган роман муаллифлари орасида Даниэл Дефо, Марк Твен, Александр Дюма, Жюль Верн, Мори Корелли кабиларни санаб ўтишимиз мумкин. Бундан ташқари, араб тилига бир қатор рус адиблари асарлари ҳам таржима қилинган. Масалан: Криловнинг масаллари, Пушкиндан “Қаптиан қизи”, Гоголдан “Тарас Бульба”, Толстойдан “Қумуш княз”, Достоевскийдан “Жиноят ва жазо” кабиларни келтириш мумкин.

Шубҳасиз, бу асарлар араб адабиётида романчилик мактабининг юзага келишига туртки бўлган. Бундан ташқари 17-18 асрлардан бошлаб, турли араб мамлакатлари ёшлари Европа университетларида таълим олиб, Европа адабиётига мансуб асарлар билан танишганлари аниқ.

Замонавий араб адабиётида романчилик мактаби асосчиларидан бири сифатида тарихий асарлар устаси Журжи Зайдон тилга олинади. Олим, тарихчи ва адиб Журжи Зайдон ўзининг камтарона таъкидлашича: “Мен асли тарихчидан, фақат халқ қуруқ тарихни ўқигандан кўра, қизиқиб ўқиши учун, тарихий воқеликларни бадиийлаштирдим”¹.

Адибнинг “Қарбало фожияси”, “Ғассонлик қиз”, “Мусулмон тамаддуни тарихи”, “Араб тили тарихи” каби кўплаб илмий ва бадиий асарлари маълум ва машҳурлик топган. Уларнинг деярли барчаси бошқа тилларга таржима қилинган. Улар орасида “Ҳорун ар-Рашидининг синглиси”, “Фарғона келини” асарлари ўзбек таржимонлари томонидан маҳорат билан таржима қилиниб китобхонлар диққатига тортиқ қилингани маълум.

АРИПОВ МУХАМАДЖОН

преподаватель, ТГУВ

Тилак, олқиш, дуоларда антонимларнинг бадиий вазифалари

Аннотация. Тилак/олқиш/дуолар матнида намоён бўладиган поэтик ҳодисаларнинг моҳияти, уларнинг ўзаро маъно муносабатларини ўрганиш, лисоний бирликларнинг халқ эстетик тафаккурига таъсирини аниқлашда лингвопоэтик таҳлил усули бирламчи аҳамият касб этади. Тилак матнидаги ҳар бир сўз мақсад ва маҳоратга кўра маълум поэтик мавқега эга бўлади.

Туркча тилак/олқиш/дуолар таркибидаги қарама-қарши лексемалар матнда контраст ҳосил қилинишида лексик бирликларнинг имкониятлари жуда кенг ва у антонимлар қаторида бадиий матнда контраст ҳосил қилувчи лисоний восита вазифасини бажаради. Қарама-қаршиликнинг бир туркум доирасида олиниши бадиий матн шароитида ҳам одатга айланиб қолган. Қилинган ишларнинг деярли барчасидаги

¹ محمد عبد الغني حسن. جرجي زيدان. القاهرة. 1970.

матн таҳлилларида фақат бир туркум доирасидаги қаришлантиришлар эътиборга олинади, ваҳоланки, бадиий матнда бир туркумдаги сўзлар билан бир қаторда турли туркумга мансуб сўзлар ҳам контрастлар ҳосил қилувчи лексик воситалар сифатида фаол иштирок этади.

Қарама-қаршилик воқеа-ҳодисаларни баҳолашда асосий мезонлардан ҳисобланади. Оламни англашда қарама-қаршилик категориясининг ўрни беқиёс. Ҳодисаларнинг моҳияти очилишида ҳеч нарса уларнинг қарама-қаршисидан фойдаланишдек аҳамиятли эмас. Қарама-қаршилик нафақат объектив борлиқ ҳодисалари инъикоси тарзида, балки тафаккур оламининг маҳсули сифатида ҳам юзага келади. Туркча тилак/олқиш/дуоларда ҳам қарама-қаршилик орқали улардаги бадииятни кўрсатиши имкони мавжуд.

Қарама-қаршиликнинг тилдаги ифодаси «антонимия» номи билан талқин қилиб келинмоқда. Аммо антонимияни белгилашдаги ўлчовлар, хусусан, туркум асосидаги чеклов қарама-қаршилик моҳиятини етарлича қамраб олиш имкониятини бермайди. Зеро, сўзларнинг туркумланишига асос бўлувчи категориал сема сўз мазмуний структурасидаги нисбатан энг умумий характерли компонентдир. Улар на қарама-қаршилик муносабатини юзага келтиради, на унинг мавжудлигини инкор эта олади. Шунга қўра, қарама-қаршилик категориясини туркум доирасидан ташқари тадқиқ қилиш зарурий ҳолатдир.

Таянч сўз ва иборалар: “антитеза”, “антоним сўзлар”, “қарама-қарши маънолар”, “контраст”, “антонимик муносабат”.

Аннотация. Метод лингвопоэтического анализа играет ключевую роль в определении сущности поэтических явлений в тексте пожеланий/ аплодисментов/молитв, исследовании их взаимосвязи, влияния языковых единиц на эстетическое мышление людей. Противоположные лексемы в Турецкие пожелания/аплодисменты/молитвы имеют широкий спектр лексических единиц для противопоставления в тексте, и наряду с антонимами они служат лингвистическим средством противопоставления в художественном тексте. Почти во всех работах анализ текста учитывает только противоречия внутри одна категория, тогда как в художественном тексте, наряду со словами одной категории, слова, принадлежащие к разным категориям, также активно участвуют в качестве лексических средств создания контрастов.

Противоречие-один из главных критериев оценки событий. Роль категории оппозиции в понимании мироздания несравнима. В раскрытии сути событий нет ничего важнее, чем использовать их противоположность. Противоречие возникает не только как отражение явлений объективного существования, но и как продукт мира мысли. Турецкие пожелания/аплодисменты/молитвы также имеют возможность показать свое искусство через контраст.

Лингвистическое выражение противоречия интерпретируется как «антонимия». Однако критерии определения антонимов, в частности категориальное ограничение, не обеспечивают достаточного охвата характера противоречия. Действительно, категориальная сема, лежащая в основе классификации слов, является наиболее частым характеристическим компонентом семантической структуры слова. Они не создают противоречивых отношений и не отрицают их существования. Соответственно, необходимо изучить категорию противоречия вне категории.

Опорные слова и выражения: «антитезис», «антоним», «противоположные значения», «контраст», «антонимическое отношение».

Abstract. *The method of linguopoetic analysis plays a key role in determining the essence of poetic phenomena in the text of wishes/applause/prayers, studying their relationship, the influence of linguistic units on the aesthetic thinking of people. Opposite lexemes in Turkish wishes/applause/prayers have a wide range of lexical units for opposition in the text, and along with antonyms, they serve as a linguistic means of opposition in a literary text. In almost all works, text analysis takes into account only contradictions within one category, while in a literary text, along with words of one category, words belonging to different categories also actively participate as lexical means of creating contrasts.*

Contradiction is one of the main criteria for evaluating events. The role of the category of opposition in understanding the universe is incomparable. Revealing the essence of events is nothing more important than using their opposite. Contradiction arises not only as a reflection of the phenomena of objective existence, but also as a product of the world of thought. Turkish wishes/applause/prayer also has the ability to show your art through contrast.

The linguistic expression of contradiction is interpreted as “antonymy”. However, the criteria for determining antonyms, in particular categorical restriction, do not provide sufficient coverage of the nature of the contradiction. Indeed, the categorical seme underlying the classification of words is the most frequent characteristic component of the semantic structure of a word. They do not create contradictory relationships and do not deny their existence. Accordingly, it is necessary to study the category of contradiction outside the category.

Keywords and expressions: *“antithesis”, “antonym”, “opposite meanings”, “contrast”, “antonymic relation”.*

Бадий адабиёт тилидаги антитеза усули (мумтоз адабиётда бу усул тазод деб юритилган) бир-бирига нисбатан қарама-қарши маъноларни берадиган сўзларни, ибораларни баёнда ёнма-ён қўллаш орқали образлиликни келтириб чиқаришга асосланган¹. Шеъриятда антитеза бадий нутқнинг ифодалилиги, таъсирчанлигини таъминлашда қўл келувчи ифода имкониятидир. Антитеза алоҳида тадқиқот объекти сифатида Г.Келдиёрова² томонидан чуқур таҳлил этган. «Ўзбек тили стилистикси»да антитеза мантиқий жиҳатдан қарама-қарши бўлган икки қутб (фикр, тушунча, сезги ва образлар)ни қиёслаш эканлиги кўрсатиб ўтилган³. Бадий нутқ, айниқса, шеъриятнинг ифодалилиги, таъсирчанлигини оширишда антитеза жуда кенг қўлланми ифода имконияти ҳисобланади. Чунки антитеза орқали қаҳрамон руҳиятидаги контрастлик, муаллиф ҳис-туйғулари бўрттириб тасвирланади. Илмий манбаларда антитеза икки хил асосга кўра, яъни лисоний ҳамда

¹ Каримова С. Ўзбек тилининг бадий услуб: Филол. Фанлари Доктори диссертацияси. Самарқанд. 1993. –б.219-220.

²Келдиёрова Г. Ўзбек бадий нутқда антитеза: Филология фанлар номзоди диссертацияси. -Тошкент. 2000.-б.144.

³ Шомаксудов А. ва б. Ўзбек тили стилистикаси. -Тошкент. Ўқитувчи, 1983. –б.234

контекстуал антонимлар орқали юзага келиши таъкидланади¹. Бу фикрни янада аниқроқ ифодалаган Г.Келдиёрова, антитезани вужудга келтирувчи асос «антоним сўзлардан, коррелятив сўзлардан, инкор сўз шаклидан, оксюморон кўринишидаги бирликлардан, бир синоним қаторидаги сўзларни контекстуал ҳолда иккинчи бир синонимик қатордаги сўзларга маъно жиҳатдан зидлаш»²дан иборатлигини далиллаб ўтади³. Аслида шеъриятда соф антонимлардан кўра контекстуал антонимларнинг учрашини эътиборга олиб матний антитезага қаратилади. Шунингдек, соф антитезалар ҳар доим ҳам антитеза ҳосил қилавермаслиги ҳақида фикр мулоҳазалар билдирганлар. Ушбу гуруҳга жамланган тилак, олқиш ва дуоларда соф антонимлар билан бирга контекстуал антонимлар ҳам кўпроқ учраши кузатилади.

Қарама-қаршилик категорияси борлиқнинг асосий мезонларидан бири сифатида доимо олимлар диққат марказидаги ҳодисалар қаторида эътироф этиб келинган. Унинг тилдаги ифодаси, асосан, антонимия номи остида талкин қилиниб, маълум меъёрларга бўйсундирилган. Мазкур ҳодиса юзасидан кўплаб монографик ишлар майдонга келган, жумладан, рус тилшунослигидаги Л.Новиков, В.Иванова, Е.Миллер каби тилшуносларнинг илмий изланишлари алоҳида эътиборга молик. Деярли барча ишларда лексик бирликларнинг мазмуний қарама-қаршилик муносабати бир туркум доирасида олинган. Туркумлараро қарама-қаршиликка оид фикрлар, асосан, Е.Миллернинг илмий қарашларида учрайди.

Антонимлар инсон фаолиятидаги энг муҳим ахлоқий қарашлар умумлашмасини ифодалашда, фикрни таъсирчан, мазмунни теран ёритишда қулай восита саналади. Туркча тилак, олқиш ва дуолар тилидаги антонимлар икки хил:

- 1) бир антоним жуфтликдан иборат бадий тасвир воситаси;
- 2) бир неча антоним жуфтликдан иборат бадий тасвир воситаси орқали ифодаланганлигига тадқиқот жараёнида дуч келдик.

Қарама-қаршилик кенг кўламли мураккаб ҳодисадир. Унинг лингвистик талкинида туркум билан чегараланиш ҳодисани моҳиятан тўла қамраб олиш имконини бермайди.

Acı tatlı günlerde birlikte olun (L.A.S.230.). – «Аччиқ ширин кунларда биргаликда бўлинг». Бу мисолимизда *acı*-аччиқ, қайғу маъноларида қўлланилган сўз бўлиб, унга қарама қарши *tatlı* –ширин сўзи ёнма ён келган. Шу билан тилакда антонимлик жуфтлиги қўлланилган. Турк тилининг изоҳли луғатида *acı* сўзи қуйидаги маъноларда изоҳланган.

¹ Йўлдошев М. Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари.-Тошкент: фан, 2007.-б.55

² Келдиёрова Г. Ўзбек бадий нутқда антитеза: Филология фанлар номзоди диссертацияси. -Тошкент. 2000.-б.144.

³ Шадиева Д.Ш. Муҳаммад Юсуф шеърияти лингвопоэтикаси. Филология фанлари номзоди диссертацияси. –Тошкент.2007. –Б. 16

Tatli сўзи эса қуйидаги маъноларда изоҳланган;

Лексик бирликлар ўртасидаги семантик қарама-қаршиликнинг юзага келишида уларнинг семемалари эмас, муайян семалари асос бўлади ва бундай семалар қарама-қаршилиги нафақат бир туркум, балки турли туркумдаги сўзлар муносабатида ҳам мавжуд. Шунга кўра, лексик бирликлардаги семантик қарама-қаршилик фақат антонимия доирасидагина эмас, балки ундан ташқарида ҳам текшириш мақсадга мувофиқдир.

Cennet mekanin olsun, Cehennem bilmeyasun (ТМА.1006.). – «Ётгадиган жойинг жаннат бўлсин, жаҳаннамни билмаган». Марҳумнинг яқинлари учун айтиладиган бу тилакда *cennet*- жаннат яъни бу дунёда яхши амаллар қилган инсонларнинг охират манзили бўлган макон. *Cehennem*- жаҳаннам эса бу дунёда кўп ёмон амаллар қилган одамларни охиратда борадиган жойи. Бир тилакда ёнма-ён келган. *Cennet*- жаннат ва *cehennem*- жаҳаннам сўзлари бир-бирига қарама-қарши сўзлардир.

Тилакларда ҳам айрим ўринларда хурсандчилик ва хафаликни англатувчи сўзлар ёнма-ён қўлланилган. Бемор учун айтиладиган бу тилакда тез орада тузалиб кетасан деган маънодаги *Allah dermani olmayan dert vermesin* (L.A.S.305.). – «Аллоҳ дармони йўқ дард бермасин», деган бу тилакда *dermani*-дармон сўзи билан *dert*-дард сўзлари орқали бир-бирига зид сўз маъноси ҳосил қилинган. *Derman*-дармон сўзи билан *dert*-дард сўзи билан ўзига хос антитеза ҳосил қилган.

Турк тилининг изоҳли луғатида *dost* сўзи 5 хил маънода, *düşman* сўзи эса 6 хил маънода изоҳланган. Қуйида *dost* ва *düşman* лексемалари қатнашган тилаклар таҳлилга тортилган.

Олам, ундаги ҳар бир ҳодиса яхлит ҳолда, компонентлари ўзаро турли хил муносабатда бўлган мураккаб бир тизимни ташкил этади. Қарама-қаршилик ана шу жараённинг энг муҳим, кўп қиррали жиҳатидир. Мавжудликнинг алоҳидалиги, ўзига хослигини белгилашда мазкур ҳодисанинг ўрни бекиёс, зеро, ҳар қандай мавжудлик ўз моҳиятини фарқлиликда, зидликда, қолаверса, қарама-қаршиликда ёрқин намоён этади

Allah dostunu var düşmanını yok etsin (L.A.S.345.). – «Аллоҳ дўстини бор душманини йўқ қилсин». Бу тилакда *dost*-дўст ва *düşman*-душман антонимлари мавжуд. Бу икки сўзнинг изоҳли луғатда бир нечта вариантлари мавжуд. Бир тилакда таркибида *var*-бор, мавжуд ҳамда *yok*-йўқ бир-бирига зид тушунчаларни ифодалаган лексемалар иштирокида бирикмалар ҳосил қилиниб антитеза юзага келтирилган.

Тил борлиқнинг яшаш шаклларида бири сифатида ўзида борлиқ ҳодисаларини акс эттирар экан, қарама-қаршилик ҳодисасининг тилдаги ўрни ҳам ўта аҳамиятли. У тил бирликларининг муҳим семантик-таснифининг муносабатини таъминлайди. Мазкур таснифнинг лингвистик ифодаловчиси сифатида, асосан, антонимия ҳодисаси эътироф этилади.

Ellerin sıcak sudan soğuk suya değmesin (L.A.S.411.). – «Қўлларинг иссиқ сувдан совуқ сувга тегмасин». Яшаётган гўзал ҳаётингга кўз тегмасин. Шундай яхши фаровон ҳаётинг бардавом бўлсин. Бошингга ёмон кунлар, қийинчиликлар тушмасин, деган мазмундаги тилақдир. *Sıcak-soğuk* сўзлари бир-бирига зид маъноли сўзлар ҳисобланади.

Dostlar yanımda olsun düşmanlar uzak kala (TMA.1277.). – «дўстлар ёнимизда бўлсин, душманлар узокда». Ушбу тилақда *dost*-дўст ва *düşman*-душман сўзлари лексик антонимликни ифодалаган. Умуман дўстлар яқинда бўлиши ва душманларнинг узок бўлиши бадий кучайтириш мақсадида *Dostlar yanımda* «дўстлар яқинда» бўлиши, *düşmanlar uzak* «душман нарироқда» бўлиши исталган тилақ айтилган. Дўст-душман ҳамда узок ва яқин сўзлари ўзаро бир бирига қарама-қарши сўзлардир. Антоним жуфтликдан иборат бадий тасвир воситаси орқали ифодаланганлигини кўриш мумкин.

Қарама-қаршилик борлиқдаги асосий мезонлардан ҳисобланади. Оламни англашда қарама-қаршилик ҳодисасининг ўрни бекиёс. Фалсафий нуқтаи назардан ҳар қандай ҳодисанинг ўрганилиши, эртами-кечми, уларнинг қарама-қарши томонига мурожаат қилинишига олиб келади. Файласуф Б.Спиноза ўзининг «Этика» асарида ҳис-туйғуларнинг табиатини очишда қаршилантиришдан унумли фойдаланади. Ҳодисаларга контраст асосида ёндашаётганини асослайди. «Аниқлаш-бу қарши қўйиш демакдир» деган фикри орқали уларнинг ифодасини сўзларни қаршилантириш орқали тушунтиради.

Dostun şad ola, düşmanın kör ola (L.A.S.347.). – «Дўстинг шод бўлсин, душманинг кўр». *Şad, kör* бу ўринда қўлланилган сўзларда аслида бир-бирига тўғридан тўғри қарама-қарши сўз эмас. Лекин тилақ таркибида антитеза ҳосил қилиш мақсадида синтактик қаршилантириш натижасида ва маъно жиҳатдан тилақ таркибида «умумийлик» қаршилаштириш аломатларини англаш мумкин.

Келтирилган мисолларимизда *dost-düşman* антонимлари бир-бирига зид тушунчаларни ифодалаш билан бирга бир тилақ таркибида антонимлик жуфтлигини ёнма-ён қўлланилганини кўриш мумкин.

Қарам-қаршилик ҳолатларнинг вужудга келишида сўз ясаши қаторлари асосий омил вазифасини ўтайди. Қарама-қаршилик муносабатлар икки сўз ясаши парадигмасида тадқиқ қилинганда янада аниқроқ намоён бўлади. Бу ҳодисада нафақат икки лексеманинг, балки икки лексемалар гуруҳининг семантик қарама-қаршилик муносабатини ифодалаб келиши мумкин. Бадий матнда антонимлар контраст ҳосил қилишнинг лисоний воситаси сифатида кенг қўламли лингвопоэтик имкониятга эга.

Фикримизни мустаҳкамлаш мақсадида қарама-қаршилик мавзuidaги илмий ишларда антонимия ҳодисасига бағишланган тадқиқотлар юзасидан билдирилган айрим мулоҳазаларга назар соламиз. М.Чупановская мазкур

ходиса талқинида икки ёндашувни жуда ўринли ажратади: 1) тор (анъанавий) ёндашув; 2) кенг ёндашув;

Биринчи ёндашув вакиллари антонимлар қаторига контраст ва шу билан бирга ўзаро боғлиқ муносабатда бўлган тушунчаларни ифодаловчи қарама-қарши мазмундаги сўзларни киритган бўлса, иккинчи ёндашув нисбатан кам тилшунослар томонидан илгари сурилган бўлиб, унда антонимияга кенг планда қаралади ва антонимларга нафақат қарама-қарши мазмундаги лексемалар, балки бир-бирига қарши қўйилиши мумкин бўлган коррелятив сўзлар ҳам киритилади, деб айтадилар.

Dostluğa saz çalalım, düşmanınız naim olsun (L.A.S.348.). – «Дўстларга соз чалайлик душманлар йўқ бўлсин». Ушбу тилакда дўстлар учун соз чалиб, уларни борлиги шодиёна эканлиги ва улар ҳар доим улуғланиши уларнинг борлиги хурсандчилик эканлиги айтилиб, душман сўзи ҳам қарама-қаршилиқ ҳам уларни бадий эстетик жиҳат билан қораламоқда. Дўстларга соз чалиб, душманлар ичдан куйсин, деган маънода ифодаланиб, бадий экспрессивлик бермоқда.

Қарама-қаршилиқ категориясининг белгиланишидаги яна бир муҳим жиҳат унинг психолингвистик аспектидир. Мутахассислар ҳар қандай тушунчанинг шаклланиши, турли нарсаларнинг хусусиятларини фарқлаш ва уларни бир-бири билан қиёслаш, умумий жиҳатларини аниқлаш тафаккуримиздаги тасаввурлар асосида амалга ошади, деган қарашни илгари суришади.

Қарама-қаршилиқ муҳим фарқлиқ сифатида тафаккуримизда боғланишда жойлашган бўлиб, ҳар қайсиси бошқаси ҳақидаги тасаввурни бера олади, деб айтишимиз мумкин.

Önce Allaha, sonra da size emanet (L.A.S.428.). – «Аввал Аллоҳга, сўнгра сиза омонат». Турк тилининг изоҳли луғатида *önce* сўзи 1. *Аввал, бошланғич, 2.замонни ифодаловчи сўзлардан кейин қўлланувчи, 3. Ўтмишдаги нарчани ифодалашида, ўтган замон, ўтиб кетган маъноларида* изоҳланган. *Sonra* сўзи айнан ушбу луғатда 1.*анча олдинги, бир пайтлари. 2. Анча узун ва узоқдаги бир жой. 3. Мақом, даража ва кейинги ўринда турувчи шахсни, аҳамиятни билдирадиган. 4. Акси ҳолда, акси тақдирда. 5. Навбатда келган ёки кетидан келган, сўнгра, маъноларида* ифодаланган.

Антонимларнинг энг муҳим белгиси уларнинг семантик қарама-қаршилиқ ифодаланиши ҳисобланади. Бу жиҳат доимо антонимлар белгиланишидаги асосий омил вазифасини бажариб келган. Антонимия ҳодисаси юзасидан эришилган барча ютуқларга қарамасдан, мазкур ҳодиса жуда кўп мунозарали ҳамда очилмаган қирраларга эга. Бу хусусида тилшунослар ўртасида жинс билдирувчи сўзлар антоним ёки антоним эмаслиги юзасидан мунозарали фикрлар мавжуд. Баъзи манбаларда эркак-аёл типигади коррелятив жуфтликларнинг антонимик муносабат ифодалай олмаслиги таъкидланса, бошқаларида эса бундай жуфтликлар антонимлар

қаторига киритилади. Жумладан, С.Усмонов эр-хотин, опа-сингил, ўғил-қиз типдаги жуфтликларни «ярим антонимлар» ҳисоблайди, демакки, барибир антонимлар қаторига қўшади. Бу фикрлардан сўнг биз ҳам *önce, sonra* сўзларини бир-бирига қаршилатириш учун ҳеч иккиланмасак бўлади, деб айтишимиз табиий ҳол.

Allah gençlikte ölüm, İhtiyarlıkta yoksulluk güstermesin (L.A.S.488.). – «Аллоҳ ёшлиқда ўлим, кексалиқда йўқчилик (муҳтожлик) кўрсатмасин», *gençlik-ёшлиқ, ihtiyarlık-кексалиқ* сўзлари бир-бирига қаршилантрилмоқда.

Тил ҳодисаси сифатида эса, антонимлар бир-бирига нисбатан қарама-қарши мазмун англатадиган, тил тизимида мавжуд бўлган алоҳида лексемалар бўлиши керак. Тилшунослар антонимик жуфтликларнинг бир хил лексик қуршовга эга эканлигига алоҳида эътибор қаратиб келишган. Кўпгина илмий манбаларда бу хусусият антонимларни белгилашдаги шарт бўлган мезонлар қаторида эътироф этилади. В.Комиссаров «Антоним сўзлар бир хил лексик қуршовга эга, яъни бир хил сўзлар гуруҳи билан бирлашиб келади», дейди.

Allah güle güle gitmek, Selamet gelmek nasip ede (L.A.S.494.). – «Аллоҳ хурсанд бўлиб бориш, саломат бўлиб қайтишни насиб қилсин». *Gitmek-бормоқ ва gelmek-келмоқ* сўзлари зидлаш маъносида қўлланилган.

Айтиш керакки, ҳақиқатан ҳам контекстда бирга қўлланиш қонунияти антонимларга хос хусусият. Биз буни кўплаб нутқий ҳолатларда, биринчи навбатда, антонимларининг изоҳланишида кузатишимиз мумкин.

Айтиш мумкинки, антонимик ҳолат лексик бирликлар семантикасидаги қарама-қарши семаларнинг реаллашиши учун энг қулай шароит ҳисобланади. Чунки бундай вазиятда мазкур қарама-қарши семалардан бошқа барча семаларнинг айнан бўлиши қарама-қаршилиқни янада ёрқин ифода этади.

Sağ gidip esen gelsin (L.A.S.496.). – «Соғ бориб саломат (омон) қайт», *Sağlıkla git, selametle gel* (L.A.S.497.). – «Соғлиқ билан бориб, саломатлик билан келгин», *Su gibi git, su gibi gel* (L.A.S.498.). – «сув каби бор, сув каби кел», *Tez gide, tez gelesin* (L.A.S.499.). – «тез бор, тез кел».

Илмий манбаларда антитезани юзага келтирувчи лисоний омиллар, асосан, бир ёқлама, яъни антонимик мезондан чиқмаган ҳолда талқин қилинади. Бадий матнда контраст ҳосил қилинишида жуда кенг лисоний восита вазифасини бажаради.

En kötü günün böyle (çok iyi) olsun (L.A.S.546.). – «Энг ёмон кунги шундай яхши бўлсин». *kötü(ёмон)* ва *iyi* (яхши) сўзларидаги компонентлар қарама-қаршилиги тил системасида мавжуд.

Қарама-қарши тушунчаларни таққослаш антитезадан фойдаланиб, асосий ғояни аниқ ва ҳиссиёт билан ифодалашга, тасвирланаётган ҳолатга аниқ муносабат бераётганлигини яққол ифодалайди. Кунлик ҳаётда оғзаки нутқимизда истъеомол қилаётган тилак ва олқишларнинг ҳам янада

кучайтиришда қарама-қаршилиқ ўзининг ўрнини аниқ қилиб белгилаб берди.

Allah sağ gözü sol göze mühtaç etmesin. – «Аллоҳ чап кўзни ўнг кўзга муҳтож қилмасин».

Öldüyse Allah rehmet eylesin

Sağsa kulakları çınlasın (L.A.S.998.). – «Вафот этган бўлса Аллоҳ раҳмат қилсин, Соғ бўлса қулоқлари қизисин».

Қарама-қаршилиқни келтириб чиқаришда, қарама-қарши тушунчалар мантиқан боғланиши ва тизимли равишда ўзаро муносабатда боғланган бўлиши керак. Бунинг асосий мақсади ўхшашлик ва фарқ яъни қарама-қаршилиқ яққол ифодалангани кўзга ташланиши керак.

Taş gibi yatasın

Kuş gibi kalkasın (L.A.S.1213.). – «Тош каби ёт, қуш каби уйғон». Ушбу тилакдаги *taş* (тош) -*kuş* (қуш) сўзлари таъсирчанликни орттиришга хизмат қилаётган бўлса *yatasın-kalkasın* сўзлари қарама-қарши маънода тилак таркибидаги бадий таъсирни ёрқин ифодалаган сўзлардир. Қарама-қаршилиқнинг мавжудлигини бадий нутқнинг ифодалилиги эспрессивлиги, таъсирчанлиги ва тилак билдирилаётган шахсга руҳий ёрдам берадиган қулай воситадир. Ўзаро сўзларнинг зидлаш орқали семантик-эспрессивлик, ҳамда нутқда маҳсулдор бўлмаган антоним сифатида қўлланилмасида, фақат шу тилакнинг ўзида қўлланилган, индивидуал-услубий қарама-қарши сўз хусусиятини кўриш мумкин. Яъни айнан шу вазият учун қўлланилиб қарама-қаршилиқ ҳосил қилишда, бадийликни, тасвирни таъсирчанлигини оширишда, контекстуал антоним сифатида фойдаланиш десак бўлади.

Тасвирланаётган воқеа-ҳодиса, туйғу ва тушунчалардаги зиддиятни яққолроқ акс эттиришга хизмат қиладиган сўз ёки сўз бирикмасидан ташкил топган тасвирий восита қарама-қарши маъно ташийдиган бу хил сўзлар нарс ва ҳодиса, тушунчаларни қиёслаш имконини беради, объектнинг моҳиятини чуқурроқ очишга ёрдамлашади. Антитеза айниқса, шеърятда кенг истифода қилинади. Шу билан бирга антитеза қўлланилган мақол, ибора ва тилак ҳамда олқишлар кучли таъсирга эга бўлиш билан бирга уларни эслаб қолиш осондир.

Allah yazınızı yaz eyleya

kışınızı kış

Gelininizi gelin ede

kızınızı kız. (L.A.S.1216.)

Аллоҳ ёзингизни ёз қилсин,

Қишингизни қиш.

Келинингизни келин,

Қизингизни қиз.

Yazınızı-kışınızı, yaz-kış сўзлари ўз қарама-қарши маънолари билан ифодаланаётган лирик ҳолатнинг таъсирчанлигини таъминламоқда.

Лексик бирликлар ўртасидаги қарама-қаршилик кўп аспектли ҳодиса сифатида фақат лингвистик жиҳатдан эмас, мантикий ва психологик томондан қаршилантериш натижасида ҳам фарқлаш мумкинлиги кўриниб турибди.

Oğul seni Yerin-Göğün beğen (L.A.S.1224). – «Ўғлим сени еру-осмон хуш кўрсин». Ушбу тилакда ер ва осмон сўзлари бир-бирига қарама-қарши сўзлар ҳисобланади. Шу билан бирга антитеза нафақат ҳодиса ва нарсаларнинг хусусиятларни, шунингдек сўзловчининг ҳиссий жиҳатдан ранг-баранг муносабатини ифода этишга ҳам хизмат қилади.

Yer –Gök imdadına gel (1225.). – «Еру осмон ёрдамга келсин». *Dünyaya gel geç, yokluk görme* (L.A.S.1234.). – «Дунёга кел, кет, йўқчилик кўрма».

Антонимлар сўзлар маъноси структурасида ҳамма вақт умумий маъно билан бирга дифферецал маъноли сўзлар ҳам бўлади. Айнан ана шу сўзлар ўзаро қарама-қаршиликни юзага келтирган ҳисобланади. Икки сўзнинг антоним ёки антоним эмаслиги фақат уларнинг семема структурасини очиш (компонентли таҳлил) асосида тўғри белгилаш мумкин бўлади. Мисол қилиб келтирган тилак ва олқишларимиздаги қарама-қарши маъноли сўзларда келтирилган зидлашлар айнан шу фикрлар доирасидадир.